

*Анна Держипільська,
аспірантка кафедри теорії та філософії права
юридичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ВПЛИВ КОНЦЕПЦІЇ ПРОФЕСОРА ГЕРША ЛАУТЕРПАХТА НА ПРАКТИКУ ПРАВОЗАХИСТУ

Незважаючи на те, що термін “злочини проти людяності” був закріплений у документах міжнародного характеру ще на початку ХХ ст., вперше переслідування та притягнення до відповідальності за вчинення цього виду міжнародних правопорушень відбулося після Другої світової війни у 1945 р. Міжнародним військовим трибуналом у Нюрнберзі. Формулювання складів злочинів проти людяності для Нюрнберзького трибуналу було спроектоване, як вже зазначалося вище, професором Кембриджського університету, колишнім студентом юридичного факультету Львівського університету Г. Лаутерпахтом. Вперше в історії визначення цієї категорії злочинів та правова конструкція закріплювалися документом нормативного характеру – Статутом Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн осі – Статутом Нюрнберзького трибуналу¹. До них було віднесено вбивство, знищення, поневолення, депортацію та інші нелюдські дії, вчинені проти будь-якого цивільного населення, до або під час війни, переслідування за політичними, расовими або релігійними ознаками при виконанні або у зв’язку з виконанням будь-якого злочину, що підпадає під юрисдикцію Трибуналу, незалежно від порушення внутрішнього законодавства країни, в якій цей злочин вчинено. Міжнародним військовим трибуналом для покарання головних військових злочинців європейських країн осі за вчинення цього виду міжнародних кримінальних правопорушень засуджено 16 осіб.

---

¹ Статут Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн осі від 8 серпня 1945 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_201 (дата звернення: 20.09.2018).

У своїй роботі з британськими та американськими обвинувачами в ході судового процесу в Нюрнберзі під час переслідування основних нацистських чиновників у 1945–1946 рр. Лаутерпахт переглянув і підтвердив основоположні елементи своїх академічних праць з міжнародного права. Цими зусиллями він сприяв реалізації індивідуальної кримінальної відповідальності у міжнародному праві і формальному визнанню та переслідуванню злочинів проти людяності міжнародним співтовариством. На завершення судового розгляду головний прокурор Великої Британії, сер Хартлі Шоукросс, написав Лаутерпахту: «Я сподіваюся, що ви завжди матимете задоволення у тому, що є першозасновником речей, які матимуть подальший [тривалий?] вплив на розвиток міжнародних відносин».

Ще в 1941 р. Лаутерпахт зосередився на юридичній практиці судових процесів у військових злочинах. Під час лекційного туру до юридичних шкіл Сполучених Штатів Америки (далі – США) наприкінці 1941 року, з ним консультувався генеральний прокурор країни Роберт Джексон щодо промови, яку він проектував щодо кримінального переслідування військових злочинів. Того ж року було створено Комітет Кембриджського університету з питань злочинів проти міжнародного громадського порядку на чолі з Арнольдом Макнейром. Лаутерпахт підготував для Комітету меморандум, який згодом розширив і опублікував як «Право націй і покарання військових злочинів» (1944). У 1944 році Лаутерпахт став членом британської виконавчої служби з питань військових злочинів, і в цій якості він неодноразово їздив до Нюрнберга, де складав значні частини вступних і заключних промов для головного прокурора Великобританії Хартлі Шоукросса.

Негативне ставлення Лаутерпахта щодо преференціювання держави над людиною було включене у заключну промову Шоукросса 26 і 27 липня 1946 року, де він виступив проти не лише нацистської політики, але і самої німецької державності. Проект його речення, що починається: «містична суть суверенної держави» розроблений до винесення рішення, не був включений до остаточного тексту. Однак, аргумент про те, що державна відповідальність та індивідуальна відповідальність є частиною чинного закону, був включений. Так, Шоукросс заявив, що обвинувачені не можуть покладатися на метафізичну сутність, яку

вони створили, і керувати коли ця держава має на меті знищити ту саму сутність, на якій ґрунтується міжнародне право. Бо, пояснив він, принцип колективної відповідальності членів уряду є необхідним захистом прав людини та громад; міжнародне право уповноважене захищати свою власну сутність як норми прямої дії. Протилежні аргументи, які за своєю суттю дозволяють безкарність, були б «більш доречними у сферах владної політики, ніж тій, де панує верховенство права».

Лаутерпахт відхилив позитивістські аргументи проти індивідуальної відповідальності через те, що ні держава, ні її органи не могли мати злочинних намірів або через те, що міжнародне право не було адресовано фізичним особам, а лише державам. Так, він писав: «Правила ведення війни, як і будь-які інші норми міжнародного права, є обов'язковими не лише для безособових утворень, але і для людини. Норми закону покладають відповідальність не на абстрактне поняття держави Німеччини, а на членів німецького уряду, німецьких осіб, які виконують державні функції на окупованій території, німецьких офіцерів, німецьких солдатів». Це речення було перероблено та включено до Нюрнберзького рішення – воно стало одним із найчастіше цитованих уривків.

Токійська хартія 1946 р., яка заснувала Міжнародний військовий трибунал на Далекому Сході, включила таке саме визначення злочинів проти людяності².

Після Нюрнберзького та Токійського судових процесів 1945–1946 рр. судовий орган, до компетенції якого належало притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення злочинів проти людяності, був створений через п'ять десятиліть. Проте з 1947 р. Комісією ООН з міжнародного права продовжувалося дослідження правової природи злочинів проти людяності, результати якого були закріплені у Кодексі правопорушень проти миру та безпеки людства 1996 р. У ньому злочини проти людяності були визначені як різні нелюдські дії, тобто вбивства, знищення, катування, поневолення, переслідування за політичними, расовими, релігійними чи етнічними ознаками, інституціоналізована дискримінація, свавільна депортація або примусове переміщення населення, свавільне позбавлення волі, зґвалтування, примусова проституція та інші нелюдські дії, здійснені систематично або у великих

---

² International Military Tribunal for the Far East (IMTFE) Charter. (1946) <<https://www.uni-marburg.de/icwc/dateien/imtfec.pdf>> accessed 26 September 2018.

масштабах, підбурювані або керовані урядом або будь-якою організацією чи групою³. Таке визначення відрізняється від закріпленого у документах Нюрнберзького процесу відсутністю так званого військового зв'язку, а саме – не встановлено вимоги щодо їх вчинення до або під час війни, тим самим розширено кримінальну відповідальність щодо цього виду злочинних діянь як таких, що мають місце не лише в умовах збройного конфлікту.

У 1993 р. Рада Безпеки ООН створила Міжнародний кримінальний трибунал для колишньої Югославії (далі – МТКЮ) з метою проведення розслідування та притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні геноциду, військових злочинів та злочинів проти людяності, що мали місце в колишній Югославії. Змістове наповнення злочинів проти людяності, відповідно до статутних документів цього трибуналу, відповідало позиції Нюрнберзького трибуналу із дещо розширеним переліком діянь, включивши до їхнього складу позбавлення волі, катування та зґвалтування. Статутом МТКЮ також було закріплене положення щодо пов'язаності таких злочинів із міжнародним, а також неміжнародним збройним конфліктом⁴.

У 1994 р. ООН заснувала Міжнародний кримінальний трибунал по Руанді (далі – МКТР) у зв'язку з геноцидом, що мав місце з квітня по липень 1994 р. У Статуті МКТР було знято вказівку про пов'язаність злочинів проти людяності зі збройним конфліктом, а також зазначалося, що нелюдські дії повинні бути частиною 'систематичної або широкомасштабної атаки проти будь-якого цивільного населення на національному, політичному, етнічному, расовому або релігійному ґрунті'⁵. Радше за все, такі поправки до формулювання складів злочинів було внесено з огляду на внутрішній характер конфлікту в Руанді.

У 1998 р. на дипломатичній конференції у Римі був схвалений представниками 120 держав – членів ООН (зокрема й Україною) Статут МКС⁶. Він набрав чинності у 2002 р. У цьому документі передбачено найширший перелік

---

³ Draft Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind. (1996) Yearbook of the International Law Commission, vol. II, Part Two <http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/7_4_1996.pdf> accessed 25 September 2018.

⁴ Statute of the International Criminal Tribunal for Yugoslavia (1994) <http://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf> accessed 25 September 2018.

⁵ Statute of the International Criminal Tribunal for Rwanda (1993) <<http://unictr.irmct.org/Portals/0/English%5cLegal%5cStatute%5c2010.pdf>> accessed 26 September 2018.

⁶ Римський статут Міжнародного кримінального суду (н 5).

конкретних злочинних дій, які сьогодні можуть вважатися злочинами проти людяності. Аналізуючи наведені положення Статуту МКС, деякі науковці зазначають, що фраза “злочини проти людяності”, по-перше, передбачає правопорушення, які загрожують не тільки жертвам та їхнім громадам, а й усім людям, незалежно від громадянства чи національності. По-друге, таке формулювання визначає, що ці злочини порушують основи, власне, людського життя та визнання біосоціальної сутності людини, що відрізняє нас від інших природних істот. Можна припустити, що визначальною рисою цих правопорушень є цінність, на яку вони посягають, а саме – людяність⁷.

Визначення переліку діянь, що належать до злочинів проти людяності, передбачено ст. 7 Статуту МКС⁸ та відображено у правій колонці наведеної нижче таблиці, що має на меті відобразити їх кількісне співвідношення та відсоток запозичення із конструкції професора Г. Лаутерпахта, спроектованої у 1945 р. для обвинувальної промови Р. Джексона (Генерального прокурора (1940–1941 рр.) і судді Верховного Суду США (1941–1954 рр.), головного обвинувача від США на Нюрнберзькому процесі)⁹ із подальшим нормативним закріпленням у Статуті Нюрнберзького трибуналу (шрифтові виділення у ній стосуються саме тих положень, які у зазначених текстах збігаються).

По суті, у Статуті МКС застосовується першопочаткова конструкція визначення злочинів проти людяності тому, що наведене у статутних документах Нюрнберзького трибуналу: п’ять складів злочинів знайшли своє відображення серед 11, наведених у Статуті МКС, що становить близько 45 %. Якщо пригадати, що формування злочинів проти людяності у Статуті Нюрнберзького трибуналу було сформульоване професором Г. Лаутерпахтом, то стає очевидним, що практично всі його положення з цього питання зберігають свою актуальність і донині.

Таким чином, можна констатувати, що в Статуті МКС знайшли відображення склади злочинів, які сформулював професор Г. Лаутерпахт ще у 1945

---

⁷ S Grover, *The European Court of Human Rights as a Pathway to Impunity for International Crimes* (Springer 2010) 298.

⁸ Римський статут Міжнародного кримінального суду (н 5).

⁹ Сендс (н 3) 187.

р. Крім того, вони в принципі збережені у підготовленому до першого читання Комісією ООН з міжнародного права проекті Конвенції ООН про заборону злочинів проти людяності¹⁰ (текст документа спеціальний доповідач цієї комісії Ш. Мерфі представив учасникам міжнародних заходів із відзначення пам'яті Г. Лаутерпахта та Р. Лемкіна, які відбулися у листопаді 2017 р. у Львові).

Поняття злочинів проти людяності закріплене також у статутних документах так званих “змішаних” діючих міжнародних судових орга-нів, утворених шляхом укладення угоди між урядами держав та ООН (Спеціальний суд по Сьєрра-Леоне та Надзвичайні палати в судах Камбоджі).

На відміну від військових злочинів, злочини проти людяності ніколи не були кодифіковані спеціалізованою конвенцією, хоча Конвенція про геноцид 1948 року криміналізує одну із форм злочинів проти людства. На науковому рівні проблематика прийняття цього документа час від часу обговорювалась, однак, однак лише в 2008 році, коли Інститут світового права при Вашингтонській школі права в Сент-Луїсі запустив Ініціативу «Злочини проти людства», було зроблено конкретні дії щодо дослідження питання. У 2010 році після консультацій з понад 300 експертами Ініціатива представила зразок тексту Пропонованої міжнародної конвенції про запобігання та покарання злочинів проти людства. Через три роки після доопрацювання запропонованої конвенції Комісія з міжнародного права ООН включила тему злочинів проти людства у свою довгострокову робочу програму та призначила професора Шона Мерфі спеціальним доповідачем.

Понад 70 років після того, як злочини проти людяності були визначені статтею 6 (с) Лондонської хартії Нюрнберзького трибуналу, назву яким визначив професор Кембриджського університету Герш Лаутерпахт, міжнародна спільнота розпочала глобальний рух щодо розроблення та прийняття Конвенції про запобігання та покарання злочинів проти людяності (далі – Конвенція). У розділі IV Звіту Комісії міжнародного права ООН (далі – Комісія) про роботу сімдесят першої сесії, оприлюдненому у серпні 2019 року, був представлений остаточний текст проєктів статей та коментар до цього важливого нового договору. 5 серпня 2019 Комісія відповідно до статті 23 свого Статуту постановила рекомендувати Генеральній Асамблеї проєкти статей про запобігання та покарання злочинів проти

---

¹⁰ International Law Commission (69 session Geneva) (n 4).

людяності. Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 18 грудня 2019 року № A/RES/74/187 було прийняте рішення включити до попереднього порядку денного своєї сімдесят п'ятої сесії пункт під назвою «Злочини проти людяності» та продовжувати вивчати рекомендації Комісії, що містяться у параграфі 42 її звіту, про роботу її сімдесят першої сесії. Це результат глобальних зусиль, що сягає часів покарання нацистських злочинців за звинуваченням у злочинах проти людяності в Нюрнберзькому трибуналі

Конвенція містить кілька основних елементів, які є спільними для всіх формулювань щодо злочинів проти людяності:

1. Злочини проти людяності є міжнародними злочинами; не важливо, чи національне законодавство території, на якій було вчинено діяння, криміналізує таку поведінку;
2. Ці злочини спрямовані проти цивільного населення і, отже, мають певний масштаб або систематичний характер, що виходить за рамки окремих випадків насильства і, як правило, пов'язані з державною або організаційною політикою;
3. Ця категорія злочинів стосуються найжорстокіших актів насильства і переслідування, відомих людству: вбивство, катування, сексуальне насильство і так далі;
4. Злочини проти людяності можуть бути вчинені на території однієї держави або можуть вчинятися транскордонно. Таким чином, ці злочини можуть виникнути в контексті міжнародних або неміжнародних збройних конфліктів;
5. Злочини можуть здійснюватися як державними суб'єктами, так і недержавними, принаймні тоді, коли останні діють як частина організаційної політики для вчинення нападу.

ВИСНОВКИ. Встановлення міжнародним співтовариством відповідальності за вчинення злочинів проти людяності було закономірною реакцією на варварські дії, які мали місце під час Другої світової війни. У вигляді юридичних формулювань стосовно цих злочинів першим їх схарактеризував професор Г. Лаутерпахт під час підготовки проекту Статуту Нюрнберзького трибуналу. Оскільки, як відомо, такі злочини мали місце і після Другої світової війни, то ООН у статутах наступних міжнародних трибуналів (Югославії, Руанді, у Статуті МКС) також уточнювала та доповнювала положення, сформульовані Г. Лаутерпахтом. Нині найбільш детальна

характеристика зазначених злочинів міститься у Статуті МКС, а також у підготовленому Комісією ООН з міжнародного права проекті Конвенції про заборону злочинів проти людяності. Законом. Певні кроки в напрямку закріплення у національному законодавстві відповідальності за такі злочини робляться і в Україні.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика концепції злочинів проти людяності професора Г. Лаутерпахта, відображеної у Статуті Нюрнберзького трибуналу з визначенням злочинів проти людяності у Статуті МКС

Стаття 6(с) Статуту Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн осі	Частина 1 статті 7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду
<p><i>вбивство, знищення, поневолення, депортація та інші нелюдські дії, вчинені проти цивільного населення до або під час війни; переслідування за політичними, расовими чи релігійними ознаками</i> при вчиненні або у зв'язку з вчиненням будь-яких злочинних діянь, що підпадають під юрисдикцію Трибуналу, незалежно від того, чи порушується внутрішній закон тієї держави, у якій чи громадянами якої було вчинене правопорушення.</p>	<p>“злочин проти людяності” означає будь-яке з таких діянь, коли вони відбуваються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу на будь-яких цивільних осіб, якщо такий напад здійснюється свідомо:</p> <ul style="list-style-type: none"> a) <i>вбивство</i>; b) <i>винищення</i>; c) <i>поневолення</i>; d) <i>депортація</i> або насильницьке переміщення населення; e) ув'язнення або інше жорстоке позбавлення фізичної свободи в порушення основоположних норм міжнародного права;

f) катування;

g) зґвалтування, оборнення в сексуальне рабство, примус до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація або будь-які інші форми сексуального насильства порівнянної тяжкості;

h) *переслідування* будь-якої ідентифікованої групи або спільності за *політичними, расовими*, національними, етнічними, культурними, *релігійним*, гендерними ознаками, як це визначається в пункті 3, або інших мотивів, які повсюдно визнані неприпустимими згідно з міжнародним правом, в зв'язку з будь-якими діями, зазначеними в даному пункті, або будь-якими злочинами, підпадають під юрисдикцію Суду;

i) насильницьке зникнення людей;

j) злочин апартеїду;

k) інші нелюдські діяння аналогічного характеру, полягають в умисному спричиненні сильних страждань або серйозних тілесних ушкоджень або серйозного збитку психічному

або фізичному здоров'ю.